

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 340.132.626

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.2.42>

КОПИТОВА О.С.

СУДОВІ РІШЕННЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДУ:
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття присвячена огляду теоретичних аспектів визначення судових рішень у правозастосовчій діяльності судів та їх видів. *Метою* статті є розкриття сутності структури і значення рішення суду, яким завершується судове правозастосування в широкому розумінні, враховуючи також стадії оскарження судового рішення. *Методи дослідження*: порівняльно-правовий, діалектичний, метод моделювання. Пріоритетом дослідження стали рішення суду у так званому «цивілістичному» процесі (господарське, цивільне й адміністративне судочинство), якими є ухвали, рішення суду й постанови. *Результати дослідження*. Констатовано, що конституційний постулат відповідальності держави перед людиною за свою діяльність найяскравіше вбачається в судовому захисті. Зроблено висновок, що в рішенні отримують захист права та інтереси сторін, а також інших заінтересованих осіб (третьох осіб, які заявляють самостійні вимоги тощо). Обстоюється позиція, що ухвалення правильного судового рішення можливо лише тоді, коли суд буде мати ясне уявлення про сутність ухвалюваного правозастосовчого акта. Сутність судового рішення є головною ознакою, що характеризує судове рішення як правовий інститут і визначає його місце серед інших актів державних органів. Констатовано, що ухвалення рішення у справі є не ординарною, рядовою стадією процесу застосування права, а посідає заключне, а відтак найбільш значуще становище в механізмі судового правозастосування. Найбільш поширеними видами судових рішень є інтуїтивні, раціональні, рутинні, селективні, адаптивні, інноваційні, а також строкові судові рішення, які у практичній площині являють собою симбіоз видів, адже у чистому виді окремих видів судових рішень майже не зустрічаються. Доведено, що рішення суду в конкретній справі завжди виступає засобом захисту суб'єктивного права учасників судового процесу і одночасно – засобом об'єктивного захисту права, існування якого в механізмі правового регулювання визначається державою як певний елемент правопорядку. Обґрунтовується, що суд під час вирішення правового конфлікту усуває із правовідносин елемент невизначеності, який ускладнював нормальне функціонування правопорядку. Побічним ефектом ухвалених справедливих судових рішень поновлюється нормальна діяльність суспільства в цілому. Тобто акт правосуддя є засобом досягнення того соціального компромісу, без якого є неможливим нормальне суспільне життя.

Ключові слова: *судове рішення, акт правосуддя, правозастосування, класифікація судових рішень, інноваційні судові рішення, селективні судові рішення.*

The article is devoted to theoretical aspects of the definition of judicial decisions in law enforcement vessels and their types. *The purpose* of this article is to discover the nature of the structure and significance of the court's decision, which ends with judicial enforcement taking into account also the stages of appeal against court decisions in civil

law process. *Research methods*: comparative-legal, dialectic, the method of modeling. Priority of the research was the decision of the court in the civil process (commercial, civil and administrative proceedings – in general), which are definitions, court decisions and regulations. *The results of the study*. It was stated that the constitutional principle of state liability before the individual for its activities most clearly seen in the judicial protection. We conclude that the court's decision protected the rights and interests of the parties and other interested persons (third parties with independent claims and the like). Advocated the position that the adoption of correct judicial decisions is possible only when the court will have a clear idea about the nature of the adopted enforcement act. The essence of judicial decisions is the main feature which characterizes the judicial decision as a legal institution and determines its place among other acts of state bodies. It was noted that the decision in the case is not an ordinary, run of the mill step in the process of application of law, and is final, therefore, the most important position in the mechanism of judicial enforcement. The most common types of judgments are intuitive, rational, routine, selective, adaptive, innovative, and urgent legal decisions in the practical implementation of a symbiosis of types, because in its pure form is a separate form of court rulings almost never occur. It is proved that the decision of the court in a particular case is always a means of protection of subjective rights of participants of judicial process and at the same time – means objective the protection of the law. The existence of the latter in the mechanism of legal regulation is determined by the state as a particular element of the rule of law. The court in the resolution of legal conflicts resolves of the relations an element of uncertainty, which impede the normal functioning of the rule of law. Side effect taken a fair judicial decisions resumes the normal operation of society as a whole. That is, the act of justice is a means to achieve social compromise, which is essential to normal social life.

Key words: *judgement, justice, law enforcement, classification of judicial decisions, innovative judicial decisions, selective judicial decisions.*

Постановка проблеми. Проблема ухвалення судових рішень є актуальною і продовжує набувати ще більшої актуальності в силу того, що ефективність цієї стадії є умовою результативності правозастосовчої діяльності судових органів і підвищує дієвість правової системи в цілому [28, с. 118].

Проблеми природи судового рішення належать до числа тих, які протягом багатьох десятиліть не втрачають своєї актуальності, вони обговорюються на сторінках правової літератури постійно, з різним ступенем інтенсивності та ефективності серед процесуалістів. Чимало монографічних робіт присвячено загальнотеоретичним проблемам судових рішень у цивільному судочинстві. Серед них роботи таких вчених, як Н.Б. Зейдер, О.Т. Боннер, М.Г. Авдюков, М.О. Гурвич, Д.І. Полумордвінов, П.І. Радченко, М.Й. Штефан, Н.О. Чечина, Н.І. Ткачов, І.М. Зайцев, Г.В. Фазікош та інші [12; 1; 8; 19; 30; 29; 23; 11; 25]. Окремі загальнотеоретичні аспекти правового режиму певних видів судових актів досліджувалися як в українській, так і в зарубіжній юридичній літературі із цивільного процесуального та господарського/арбітражного процесуального права, зокрема це праці Безрукова А.М., Григор'євої В.В., Загайнової С.К., Кота О.В., Рожкової М.О. та ін. [4; 6; 10; 16; 21; 22]. Щодо судових актів у адміністративному судочинстві, то переважна більшість наукових досліджень була присвячена загальнотеоретичним проблемам правового регулювання державно-владної діяльності, питанням сутності актів, що приймалися у процесі здійснення управлінської діяльності (В.Д. Бакуменко, В.В. Богущкий, А.П. Коренєв, В.В. Конопльов, Б.Г. Литвак, Ю.Р. Мірошниченко, В.П. Чабан та ін.) [3; 5; 17; 18; 27].

У цій статті визначаємо **метою** розкриття сутності структури і значення судового рішення, ухваленням якого завершується судове правозастосування (в широкому розумінні, враховуючи також стадії оскарження судового рішення).

Виклад основної частини дослідження. Зважаючи на те, що судові рішення у кримінальному процесі мають виняткові особливості, порівняно із судовими рішеннями у так званому «цивільстичному» процесі, головну увагу у цій статті зосередимо на судових рішеннях у «цивільстичному» процесі (господарське, цивільне й адміністративне судочинство), якими є ухвали, рішення суду й постанови. Найбільш глобальні проблеми правозастосування проявляються саме на ґрунті правового конфлікту зіткнення позицій сторін, а тому наукова увага буде максимально

зосереджена на дослідженні особливостей судових рішень, що ухвалюються за результатами судового розгляду в позовному провадженні так званого «цивільістичного» процесу.

Нагадаємо, що згідно зі ст. 3 Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Зазначений конституційний постулат знайшов своє подальше конституційне регулювання, зокрема, у ст. 55 та розділі VIII Основного Закону України [15].

Цитовані положення Конституції України зумовлюють необхідність розкриття існування механізму їх ефективної реалізації, зокрема в частині захисту прав і законних інтересів осіб від будь-яких посягань. Судовий захист, що гарантується державою, займає особливе місце в такому механізмі. Організація такого захисту у вигляді створення надійної незалежної судової влади є пріоритетним завданням держави як правової.

Оскільки правосуддя здійснюється різними видами судочинства, важливим є те, що кожний вид судочинства має за мету за допомогою різних методів вирішити спір і надати захист порушеному, невизнаному чи оспорюваному праву. Вирішуючи правовий конфлікт, суд усуває із правовідносин елемент невизначеності, який ускладнював нормальне функціонування правопорядку, і як загальний наслідок, поновлює нормальну діяльність суспільства в цілому. Іншими словами, акт правосуддя, що ухвалюється судом від імені держави у встановленому законом порядку, є засобом досягнення того соціального компромісу, без якого є неможливим нормальне суспільне життя. Сприйняття суспільством значення судової діяльності зі здійснення правосуддя, визначається, перш за все, справедливістю судових рішень [19, с. 11].

Необхідність дослідження сутності і характеристик судового рішення як акта судової влади видається доречним розпочати з аналізу позиції тих особливостей, які впливають на його справедливість. Зокрема, законодавець у процесуальних кодексах визначає, що «судове рішення повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим» (ч. 1 ст. 236 ГПК України, ч. 1 ст. 263 ЦПК України, ч. 1 ст. 242 КАС України) [20].

Аналізуючи види судових рішень, необхідно зважати на галузі законодавства, норми яких застосовуються судами в судових справах, найменування власне судового акта, а також функції, які він виконуватиме, оскільки це безумовно впливає на юридичні наслідки ухвалення судового рішення. Ухвалення судового рішення виступає самостійною (завершальною) стадією судового правозастосування, і у цьому процесі важливого значення набуває, як справедливо підкреслюють І.А. Чертова та І.С. Юринська, класифікація судових рішень із підстав, що характеризує процедуру їх прийняття [28, с. 122–123]. Наводячи певну класифікацію судових рішень, дослідниці перш за все звертаються до строків прийняття рішення, оскільки від цього залежить функціональне значення рішення. За цією шкалою судові рішення ними класифікуються на початкові, проміжні та підсумкові, залежно від стадії судового процесу. Інакше кажучи, продовжують І.А. Чертова та І.С. Юринська, ухвалення судового рішення не зводиться до одиначного випадку, а являє собою багатостадійну і багаторазову послідовність вирішення конкретних питань протягом всього судочинства, підсумок яких буде виражений в резолютивній частині судового акта. За рівнями прийняття судових рішень їх можна класифікувати на інтуїтивні, логічні і раціональні, кожен із яких характеризує різний рівень знань про досліджувані фактичні обставини [28, с. 123].

Коротко проілюструємо класифікацію судових рішень, сформовану І.А. Чертовою та І.С. Юринською, яка видається важливою і концентровано корисною для подальшого розкриття цілей нашого дослідження. Учені виокремлюють, зокрема, інтуїтивні, раціональні, рутинні, селективні, адаптивні й інноваційні судові рішення, в підсумку наголошуючи на комбінаторності прояву усіх судових рішень, адже у чистому виді вони майже не зустрічаються [28, с. 122–123].

Інтуїтивні рішення приймаються без порівняння між собою переваг і недоліків кожної альтернативи, без логічного обґрунтування і раціонального мислення. Інтуїція як вид розумової діяльності, як наголошують І.А. Чертова та І.С. Юринська, сприяє формулюванню версій, але не становить основу для прийняття рішення. Знання і досвід переводять інтуїтивне рішення на більш обґрунтований рівень (логічні рішення). Формально-логічна конструкція використовується для прогнозу можливих наслідків альтернатив та їх обґрунтування за допомогою логічних правил [28, с.123]. Раціональні ж рішення є результатом багатостадійного аналітичного процесу. Разом із тим, продовжують вчені, раціональний вибір не виключає використання логіки та інтуїції, які завжди активно залучені в процес прийняття рішень. У процесі прийняття раціонального судового рішення поєднуються рівні використання логіки й інтуїції [28, с.123].

Розмірковуючи над особливим статусом і значенням рішень ВС у єдності судової практики, розвитку судової і правової системи загалом, важливими є селективні й інноваційні судові рішення. Такі рішення, на думку І.А. Чертової та І.С. Юринської, становлять особливий класифікаційний ряд – за ступенем розробленості процесу прийняття рішення [28, с. 123]. Також у цьому критерії ними виділяються рутинні, адаптаційні та інноваційні рішення, які, з-поміж управлінських правозастосовчих рішень інших гілок влади, належать також і до судових залежно від наявності або відсутності стандартних методик прийняття рішень. Рутинні рішення характеризуються добре відомими способами дій для вирішення проблеми, що виникла. Такі запрограмовані рішення типові для неодноразово повторюваних ситуацій, що приймаються згідно з раніше виробленою правозастосувачем певною послідовністю етапів. Однак повторювані ситуації в судовій практиці зустрічаються досить рідко, при цьому навіть схожі ситуації можуть включати унікальні обставини. Нові або унікальні ситуації вимагають від правозастосувача розробки нових процедур прийняття рішення. До рутинних ми відносимо процесуальні ухвали судів щодо руху справи, які не передбачають перешкоджання у справі (залишення без руху на усунення недоліків, ухвали про вирішення клопотань, ухвали про виправлення технічних опісок тощо).

Якщо йдеться про правильне застосування норм матеріального права чи встановлення факту порушення норм процесуального права судом касаційної інстанції, важливими є селективні рішення, які, на відміну від рутинних, передбачають вибір однієї альтернативи з певного набору способів дій. У таких випадках презюмується, що множинність альтернатив добре відома особі, яка ухвалює рішення, від неї потрібно всього лише вибрати одну з них. Адаптивні рішення приймаються в умовах, коли ситуація змінюється, і тому потрібна деяка модифікація відомих варіантів з урахуванням особливостей нової ситуації. Найбільш складними, пишуть І.А. Чертова та І.С. Юринська, є інноваційні рішення, які приймаються в умовах, коли проблема не може бути розв'язана за допомогою відомих способів дій або їх модифікацій і вимагає розробки принципово нових рішень, не використовуваних раніше.

Отже, ухвалення рішення у справі є не ординарною, рядовою стадією процесу застосування права. Ухвалення рішення є стадією, що займає заключне, а відтак найбільш значуще становище в механізмі судового правозастосування. Ухвалення рішення уособлює в собі фінал всього процесу правозастосування і характеризує правозастосування як таке. Від ухвалення рішення залежить наступний розвиток правових відносин [2, с. 91; 28, с. 119]. Аспекти й сутність характеристик судового рішення постійно відчувало і відчуває увагу з боку вчених різного періоду. Поширеною думкою в юридичній літературі є визнання судового рішення як синоніму акта правосуддя. Також ще в радянській процесуальній доктрині сформована й інша позиція: судові рішення розглядається у двох самостійних аспектах: як акт правосуддя і як процесуальний документ, що його оформлює [26; 8], яку ми поділяємо.

Зокрема, український вчений і діючий суддя ВС О.С. Ткачук справедливо наголошує [24, с. 327], що «судове рішення як акт правосуддя є конститутивно-атрибутивною ознакою судової влади, складовою напрямків реалізації та вдосконалення механізмів судової влади з точки зору її легітимності та конституювання у демократичному суспільстві. У такому аспекті очевидною убачається застарілість пануючих у літературі теоретичних підходів до визначення сутності та значення судового рішення, а також вимог, яким воно має відповідати. Очевидною стає необхідність вироблення нових підходів до вивчення цієї проблематики, що були б сфокусовані не лише на таких загально визначених вимогах до судового рішення, як законність, обґрунтованість, повнота, визначеність тощо. Нові підходи мають надати можливість побачити нові горизонти в дослідженні цієї проблематики, пов'язані з необхідністю інтерпретації судового рішення як елементу моделі справедливого судочинства в контексті основоположного принципу верховенства права. Цей принцип відповідає таким характеристикам, як легітимність і правосудність, що є одним із визначальних чинників довіри суспільства до судової влади» [24, с. 327].

Н.С. Зміївська зазначає ряд критеріїв проявів і значень судового рішення [13, с. 75]. Зокрема, пише вчена, судові рішення як акт правосуддя є формою закріплення такого результату судової практики, як вирішення судом конкретної справи. Судові рішення утворюють найбільшу за обсягом групу судових актів, а значить, аналіз природи судового рішення є невід'ємною складовою частиною вироблення вченою про судову практику. По-друге, продовжує вчена, в будь-якому випадку саме з ухваленням судових рішень у конкретних справах пов'язане здійснення судовою практикою інтерпретаційної і правотворчої функцій. Адже саме правозастосовна діяльність і необхідність вирішення певного спору сигналізують судовій системі про необхідність заповнення певної прогалини в законодавстві, вирішення юридичної колізії, створення правової позиції

тощо. Невипадково інтерпретаційні акти вищих судів в Україні часто побудовані на аналізі конкретних судових рішень. По-третє, на думку Н.С. Зміївської, не слід забувати, що судові рішення, як вже вказувалося, і самі можуть мати правотворче значення, пошук якого безпосередньо пов'язаний із вивченням питання структури судового рішення [13, с. 75].

Отже, в кожній судовій справі завдання правосуддя конкретизуються по відношенню до обставин конкретної справи в рішенні – акті правосуддя, яким суд вирішує справу по суті. У рішенні отримують захист права та інтереси сторін, а також інших заінтересованих осіб (третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги тощо). Вважаємо, що ухвалення правильного судового рішення можливо лише тоді, коли суд буде мати ясне уявлення про сутність ухвалюваного акта правосуддя (правозастосувального акта). Сутність судового рішення є питанням головної ознаки, що характеризує судові рішення як правовий інститут і визначає його місце серед інших актів державних органів. Сутність судового рішення як найважливішого судового акта не може бути зрозумілим поза завданнями, формою та змістом судової діяльності [26, с. 12]. У разі повного задоволення позову в рішенні отримують захист права та інтереси позивача, порушені чи оспорювані відповідачем. Під час відмови в позову захист отримують права та інтереси відповідача від безпідставних посягань позивача. У випадку частково задоволення позову рішенням в окремій частині захищаються права позивача, в іншій – права відповідача. Захист прав і законних інтересів сторін одночасно є захистом інтересів держави. Держава зацікавлена в тому, що взаємовідносини сторін були приведені у відповідність із законом і що рішення суду отримали захист дійсні права і законні інтереси сторін. Суд у кожному випадку, допомагаючи здійсненню прав та виконанню обов'язків, що випливають із правовідношення, укріплює правопорядок у державі [26, с. 12].

Висновки. Конституційний постулат відповідальності держави перед людиною за свою діяльність найяскравіше вбачається в судовому захисті. Констатовано, що в рішенні отримують захист права та інтереси сторін, а також інших заінтересованих осіб (третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги тощо).

Ухвалення правильного судового рішення можливо лише тоді, коли суд буде мати ясне уявлення про сутність такого правозастосовного акта, що ухвалюється. Сутність судового рішення є головною ознакою, що характеризує судові рішення як правовий інститут і визначає його місце серед інших актів державних органів. Ухвалення рішення у справі є не ординарною, рядовою стадією процесу застосування права, а посідає заключне, а відтак – найбільш значуще становище в механізмі судового правозастосування.

Найбільш поширеними видами судових рішень є інтуїтивні, раціональні, рутинні, селективні, адаптивні, інноваційні, а також строкові судові рішення, які у практичній площині являють собою симбіоз видів, адже у чистому виді окремий вид судових рішень майже не зустрічаються. Рішення суду в конкретній справі завжди виступає засобом захисту суб'єктивного права учасників судового процесу і одночасно – засобом об'єктивного захисту права, існування якого в механізмі правового регулювання визначається державою як певний елемент правопорядку.

Суд під час вирішення правового конфлікту усуває із правовідносин елемент невизначеності, який ускладнював нормальне функціонування правопорядку. Побічним ефектом ухвалених справедливих судових рішень поновлюється нормальна діяльність суспільства в цілому. Тобто акт правосуддя є засобом досягнення того соціального компромісу, якого вимагає нормальне суспільне життя і без якого воно неможливе.

Список використаних джерел:

- Авдюков М.Г. Судебное решение. Москва : Госюриздат, 1959. 190 с.
1. Аверин А.В. Судебное правоприменение и формирование научно-правового сознания судей : дисс... докт.юр.наук. Саратов, 2004. 336 с.
 2. Бакуменко В.Д. Теоретико-методологічні засади формування державно-управлінських рішень : автореф. дис... докт. наук з держ. упр. Київ, 2001. 36 с.
 3. Безруков А.М. Преюдициальная связь судебных актов. Москва: ВолтерсКлувер, 2007. 144с.
 4. Богущий В.В. Акты государственного управления : текст лекций. Харків, 1996. 20 с.
 5. Григор'єва В.В. Правовий режим судового рішення у господарському процесі : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.04. Дніпро, 2009. 18 с.
 6. Гурвич М.А. Решение советского суда в исковом производстве. Москва: ВЮЗИ, 1955. 128с.
 7. Гурвич М.М. Решение советского суда в исковом производстве. Москва, 1955. 128 с.
 8. Загайнова С.К. О прецедентно-правоприменительной природе судебных актов в гражданском и арбитражном процессе. *Государство и право*. 2009. № 10. С. 14–20.

9. Загайнова С.К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе. Москва : Волтерс Клувер, 2007. 400 с.
10. Зайцев И.М. Процессуальные функции гражданского судопроизводства. Саратов. 1990. 170 с.
11. Зейдер Н.Б. Судебное решение по гражданскому делу. Москва : Юрид.лит., 1966. 192 с.
12. Зміївська Н.С. Судова практика як джерело формування та розвитку права (загально-теоретичний аналіз) : дис...канд. юрид. наук. Харків, 2012. 208 с.
13. Конопльов В.В. Управлінські рішення в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ: сутність та організаційно-правові питання підготовки і прийняття : монографія. Сімферополь : Вид-во Кримськ. юрид. ін-ту ХНУВС, ВДМ «Таврія», 2006. 356 с.
14. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : zakon.rada.gov.ua/go/254к/96.
15. Кот О. В. Судові акти в господарському процесі України : дис...канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2011. 213 с.
16. Литвак Б.Г. Управленческое решение. Москва : Изд-во ЭКМОС, 1998. 247 с.
17. Мирошниченко Ю.Р. Організаційно-правові засади підготовки та прийняття державно-політичних рішень. Харків : Фактор, 2004. 224 с.
18. Пономаренко В.А. Мотивированность судебного решения в гражданском и арбитражном процессе : дисс...канд. юрид. наук. Москва, 2007. 191 с.
19. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовт. 2017 р. № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.
20. Рожкова М.А. К вопросу о законной силе актов арбитражного суда. *Вестник Высшего арбитражного суда Российской Федерации*. 2003. № 5. С. 69–75.
21. Рожкова М.А. Судебный акт и динамика обязательства. Москва : Статут, 2003. 140 с.
22. Ткачев Н.И. Законность и обоснованность постановлений по гражданским делам. Саратов, 1987. 203 с.
23. Ткачук О.С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Харків, 2019. 547 с.
24. Фазикош Г.В. Судове рішення в цивільному судочинстві : дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Національна академія імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 248 с.
25. Хахалева Е.В. Обоснованность решения суда общей юрисдикции : дисс...канд. юрид. наук. Київ, 2005. 193 с.
26. Чабан В.П. Акти адміністративного примусу в діяльності міліції України : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2002. 144 с.
27. Чертова Н.А., Юринська И.С. Механизм принятия судебного решения: теоретические аспекты. *Вестник Северного (Арктического) федерального университета. серия: гуманитарные и социальные науки*. 2015. С. 118–124.
28. Чечина Н.А. Нормы права и судебное решение. Ленинград : ЛГУ, 1961. 192 с.
29. Штефан М.Й., Заворотько П.П. Особи, які беруть участь у справі. Київ, 1967. 75 с.